

Sonja Žakula

Etnografski institut SANU, Beograd

zakula.sonja@gmail.com

Šta je danas vukodlak? Semiološka analiza tekstova o "tamnavskom vukodlaku"*

Apstrakt: U radu će biti ponuđena semiološka analiza narativa o "tamnavskom vukodlaku" objavljenih u tekstovima u srpskoj dnevnoj štampi tokom juna 2005. godine. Pokušaću da pokažem kako se folklorna aproprijacija termina iz naučnog diskursa koristi kako bi pružila legitimitet pričama o misterioznom štetocini, te kako ovakva vrsta govorenja o vukodlacima nije ništa novo. Narativi o "tamnavskom vukodlaku" biće raščlanjeni na elemente koji će biti interpretirani posebno, a na kraju rada biće dato nekoliko mogućih interpretacija njihove funkcije u specifičnom kontekstu ljudsko-životinjskih odnosa u kojem nastaju.

Ključne reči: mutant, folklorna interpretacija, tamnavski vukodlak, semiološka analiza

Uvod

Tokom juna 2005. godine u srpskoj dnevnoj štampi pojavio se niz tekstova koji su se bavili fenomenom tzv. "tamnavskog vukodlaka", misterioznog stvojenja koje je navodno tamanilo stoku u selima tamnavskog okruga, među meštanima izazvalo paniku i postalo predmet najrazličitijih nagađanja što od strane samih seljaka, što od strane novinara koji su priču pratili. Cilj ovog rada je da, kroz analizu novinskih tekstova objavljenih u *Politici*, *Blicu* i *Kuriru* pre i nakon što je "vukodlak" ulovljen, pokaže kakve karakteristike danas bivaju pripisane ovom mitološkom čudovištu. U radu ću se potruditi da ukažem na to da način na koji "vukodlaci" u novinskim tekstovima bivaju "prilagođeni za konzumaciju" u 21. veku ima svoje korene u devetnaestovekovnoj literaturi o *likantropiji* (Bourgaut du Condray 2006), te da su pretpostavke i logičke konstrukcije na kojima počivaju savremeni folklorni narativi gotovo identične onima na kojima počivaju, s jedne strane, tradicionalne predstave o vampiru

* Tekst je proizvod rada na projektu Etnografskog instituta SANU "Kulturno nasleđe i identitet" (br. 177026) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

i/ili vukodlaku¹, a s druge strane predstave koje o ovom stvoru postoje u savremenoj popularnoj kulturi. S tim u vezi, budući da "vukodlak" o kojem je ovde reč nije ni u jednom trenutku definisan kao ljudsko biće, u radu ću ponuditi i proširenje definicije vukodlaka kao *aberantnog pojedinca* koje je dao Dušan Bandić (1997), budući da mi se čini da njegova definicija odgovara na pitanja koja se tiču toga ko je vukodlak/vampir i *čemu služi* u kontekstu verovanja u malim zajednicama, ali zanemaruje neke od širih implikacija koje pričanje priča o vukodlacima i sličnim čudovištima danas može imati za razumevanje, između ostalog, odnosa prema prirodi u Srbiji u 21. veku. Mislim da ovo, bar kada je reč o konkretnoj građi koju koristim, proističe i iz promene u načinu zamišljanja "vukodlaka" i sadržaju samog termina koji se prelio iz popularne kulture u folklor. Stoga, mislim da je opravdano smatrati da je pitanje – šta je *danas* "vukodlak" i kako se on zamišlja – korisno za razumevanje načina na koji se u folklornoj misli konceptualizuju priroda i životinje, i ne ponajmanje, *modernost*. Akcenat će biti stavljen na definisanje i označavanje "tamnavskog vukodlaka" kao "mutanta", te na folklornu interpretaciju mutanta kao *mešanca* (u ovom slučaju psa i vuka)². Folklorna aproprijacija bombastičnog termina "mutant" za označavanje "vukodlaka" i objašnjavanje njegovog ponašanja biće razmotrena kroz prizmu straha od kloniranja i novih biotehnologija uopšte, koji postoji u domaćoj javnosti, straha za koji se može reći da predstavlja "destilovanu" verziju nelagode koja postoji u vezi sa tehnološkim napretkom, napuštanjem sela i migracijom stanovništva u gradove, i napuštanjem 'tradicionalnog' načina života. U radu će biti dat i osvrt na konceptualizaciju 'divljeg' i 'pitomog'³ i specifičan kontekst narativa o tamnavskom vukodlaku koji stvara nove uslove za promišljanje ovih pojmova. Ono što u ovom radu ostaje nedorečeno, ali što zapravo i ne spada striktno u domen antropologije te i nije predmet mog istraživanja, jeste materijalna dimenzija cele stvari. Naime, koliko god smešno zvučala nadnaravna i pseudonaučna objašnjenja događaja koji su se odigrali krajem maja i početkom juna 2005. godine u tamnavskom okrugu, činjenica jeste da za "vukodlakom" ostaje dubok trag materijalne štete nanete domaćinstvima koja je pohodio.

¹ U radu ću se osloniti na pretpostavku koju je izneo T. Đorđević (1953), a kasnije podržali i drugi autori – da su vukodlak i vampir u srpskoj narodnoj tradiciji zapravo sinonimi, a da su eventualne razlike koje bi ova bića mogle "razdvojiti" zanemarljive u odnosu na građu koja govori u prilog tezi da se radi o istom mitološkom stvorenju.

² Folklorno tumačenje izraza je suprotno naučnoj interpretaciji koja mutante definiše kao gene ili organizme koji su pretrpeli (vidljivu) promenu koja se može dalje nasleđivati. Detaljnije u: Isaacs, A. Et al. (eds), 1996. *Oxford Concise Dictionary of Science*, New York: Oxford University Press.

³ U radu ću termine "pitomo" i "domestikovano" koristiti kao sinonime.

Kako prepoznati vukodlaka: "vukodlak" u tradicionalnoj i popularnoj kulturi

U mnogim radovima na temu vampira i vukodlaka⁴ objavljenim u okviru domaće naučne produkcije govori se o tome da su termini 'vampir' i 'vukodlak' zapravo samo različita imena za jedno isto biće. Kako objašnjava D. Bandić (1997), to je pokojnik koji živi nakon prestanka svog prirodom određenog trajanja, i to ne bilo koji pokojnik, već pokojnik obeležen tzv. *zlim fatumom*, aberantni pojedinac koji, zbog svoje klete sudbine i 'nenormalnosti' tokom života predstavlja pretnju i nakon prestanka svog normalnog ovozemaljskog trajanja.

U srpskoj narodnoj tradiciji ovakvo se biće, dakle, naziva vampirom ili vukodlakom (za ostale nazive videti Bandić n.d.; Đorđević 1953). Iako su se ova dva termina odnosila na isto biće u narodnoj tradiciji (tokom 19. i 20. veka kada su vršena etnografska istraživanja), savremena popularna kultura im neretko pripisuje sasvim različita značenja. Naime, sa popularizacijom pre svega holivudskih horor filmova, te prevodom reči *werewolf* srpskim 'vukodlak' pojavljuje se vrlo jasna distinkcija između sadržina ova dva termina. Jedan od najilustrativnijih primera ove distinkcije u popularnoj kulturi su filmovi iz franšize *Underworld*⁵, čiji se zaplet zasniva na sukobu između dve klase vrlo različitih natprirodnih bića – s jedne strane stoje vampiri: živi mrtvaci koji se hrane ljudskom krvlju i žive večno ili dok ne budu ubijeni, a s druge strane su *lycans* ili vukodlaci: ljudi za koje nije sasvim jasno da li su 'tehnički' živi mrtvaci, ali koji takođe žive večno ili dok ne budu ubijeni, pretvaraju se u monstruozne vukove i hrane se mesom. Dok vampiri lete i ne smeju biti izloženi svetlosti Sunca, vukodlaci poseduju natprirodnu snagu i mogu se sasvim normalno kretati po danu.⁶

Kada je reč o pop-kulturi, *Underworld*, kao i većina drugih filmova koji govore o vukodlacima (videti na primer: *The Wolfman* (1941) i novi rimejk

⁴ Rekapituliranim u: "Vampir u religijskim shvatanjima jugoslovenskih naroda" – Bandić, D. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, 1997. Beograd: XX vek.

⁵ Prvi film izašao je 2003. godine, za njim su usledili *Underworld: Evolution* (2006), *Underworld: Rise of the Lycans* (2009) i *Underworld: Awakening* (2012).

⁶ Možda još ilustrativniji primer konceptualizacije vukodlaka i vampira u savremenoj popularnoj kulturi predstavlja i globalni fenomen "Sumrak" (*Twilight*), popularna paranormalna romansa čiju okosnicu takođe čini sukob između vukodlaka i vampira, gde su vukodlaci nedvosmisleno predstavljeni kao živi ljudi koji se transformišu u vukove kojima se, pritom, 'gen za vukodlaštvo' aktivira samo u trenucima kada njihovoj zajednici preti opasnost od vampira. Serijal "Sumrak" je specifičan po tome što, iako transformacija vukodlacima zadaje probleme, "vukodlaštvo" nije zamišljeno kao prokletstvo ili kletva, i prenosi se genetski a ne ujedom.

istog filma (2010), zatim *Wolf* (1994), *Teen Wolf* (1985) te savremenu istoimenu seriju (2011) itd.), kao način postajanja vukodlakom navode se ujed vuka ili vukodlaka⁷. "Vukodlaštvo" biva definisano kao neka vrsta virusa ili bolesti koju zaražene životinje ili ljudi prenose na žrtvu svog ujeda. No, bilo da se radi o virusu, prokletstvu ili ma kojoj drugoj od mogućih interpretacija, na najopštijem nivou, zajedničko 'holivudskim' i našim tradicionalnim vukodlacima je to da su oni u nekom trenutku svog postojanja bili ljudi, te da su na neki način bili aberantni. U slučaju tradicionalnih vampira/vukodlaka aberantnost je mogla biti "urođena" (ljudi koji su rođeni u "košuljici", nogama napred, ili čak koji imaju spojene obrve), "nastupiti" bilo kada tokom života (ako se radi o ljudima koji su u toku života činili ili trpeli zlo) ili nakon smrti (ako mrtvaca preskoči kakva životinja ili se rituali i tabui smrti ne ispoštuju kako treba). U slučaju 'holivudskih' vukodlaka, ljudi bivaju "zaraženi" aberantnošću putem krvi odnosno ujedom bilo zaražene životinje bilo čoveka u trenucima kada se, iz ma kog razloga, udalje od Društva – najčešće tako što se noću zateknu sami u šumi dok je Mesec pun – s tim da ljudi koji tako postaju vukodlaci ne moraju nužno biti fizički *mrtvi*. Njihovo simboličko ponovno rođenje kao vukodlaka obično nastupa sa narednim punim Mesecom, a ne sa smrću kakav je slučaj kod vampira.

Pitanje granica

Vredi ukratko skrenuti pažnju na još neka od mogućih teorijskih objašnjenja vukodlaka i 'vukodlaštva', koja akcenat stavljaju na pitanje *šta* je ili kako se zamišlja vukodlak, objašnjenja koja dolaze iz oblasti studija kulture i studija ljudsko-životinjskih odnosa, i promišljanja o konceptualizaciji granica između ljudi i životinja (i shodno tome Kulture i Prirode). Bitno je istaći kako ovakva promišljanja za polazište imaju biće iz zapadne folklorne imaginacije koje se na engleskom jeziku naziva *werewolf*, i predstavlja, u srži, čoveka koji se pretvara u vuka ili pre, monstrozno biće koje liči na vuka, ali njegova 'monstroznost' upravo proizlazi iz činjenice da **nije ni jedno ni drugo**. U ovim objašnjenjima akcenat je na *transformaciji* ili pre, transgresiji granica između ljudi i životinja, granica koje su, u rano-modernoj Evropi imale bogom dan karakter (Fernandez-Armesto 2004, 65-66; Thomas 1983, 35 cf. Mullin 1999, 204, Daglas 2001). U tom smislu, monstroznost vukodlaka – a kako tvrdi Burgo du Kodrej (Bourgault du Codray 2006, 38) narativi o vukodlacima su često služili da strateški razdvoje socijalne grupe koje ih proizvode

⁷ Za razliku od ranijih vukodlaka evropskog folklora koji su transformaciju postizali različitim magijskim sredstvima, bilo voljno, bilo da su nevoljno bivali začarani (Bourgault du Codray 2006).

od domena različitih 'nižih' grupa⁸ (sujevernih, seljaka, siromašnih itd.), ili pak da potcrtaju korumpiranost 'viših' kada je reč o onim folklornim narativima koji likantropiju konceptualizuju kao bolest viših klasa – proističe iz njihove dvojne prirode i sposobnosti da čak i samom svojom telesnom pojavnošću, svojom transformacijom, naruše i ugroze postojeći poredak.

Karakteristike koje ih čine čudovišnima su upravo one koje se pripisuju 'zverima' – iz pozicije viših klasa to su, uslovno rečeno, nepoštovanje ljudskih zakona, nečistoća (simbolička i bukvalna), nedostatak prefinjenosti koja je oznaka 'civilizacije', i niz drugih osobina koje više klase kontrastiraju nižim klasama, dok su, iz pozicije nižih klasa (Bourgault du Codray 2006, 44-45) to nezasitost, alavost i bezobzirna pohlepa, te telesna iskvarenost koja dolazi kao posledica duhovne iskvarenosti a koja je, opet, sa svoje strane posledica prevelikog materijalnog bogatstva. U tom smislu "... narativi o likantropiji pokazuju da je vukodlak, kao i druga čudovišta, utelovljivao smešanu Drugost koja je davala izraz nelagodama povezanim sa predstavama o degenerisanosti radničke klase, dekadenciji aristokratije ... i ljudskom odnosu sa životinjskim svetom" (Bourgault du Codray 2006, 50, moj prevod). No, može se reći da je u oba slučaja *bestijalnost* vukodlaka njihov osnovni problem, te da se narativi o vukodlacima mogu koristiti kao poslovična 'ogledala' (za više o tome videti: Mullin 1999) društava koja ih proizvode.

Ono što je, međutim, zajedničko ovakvim narativima o vukodlacima, pored činjenice da su često oblik govorenja o klasnim razlikama, jeste i ranije pominjana preokupacija granicama između ljudskog i životinjskog, koja iako po svemu sudeći u evropskim društvima postoji od antike, u određenim kontekstima postaje naročito važna i delatna, posebno sa pomaljanjem modernosti i scijentifikacijom društva. U 18. i 19. veku, kada sirene, cinokefali i druga monstrozna bića počinju da iščezavaju iz klasifikacija živog sveta, i u vreme kada stare definicije 'ljudskosti' bivaju dovođene u pitanje a granice redefinisane (Ritvo 1998), *loup garou*, taj autohtoni Evropljanin koji na vrlo neprijatan način prelazi granicu između čoveka i životinje, i 'iznutra' podriva poredak, sve više postaje predmet pažnje i fascinacije.⁹

⁸ U tom smislu bi se moglo reći da je klasno pozicioniranje vukodlaka kao "strategija pričanja o svetu" analogno poistovećivanju nižih klasa u devetnaestovekovnoj Britaniji sa besnim psima, o čemu piše Ritvo (1987).

⁹ Mislim da je moguće utvrditi da različita "naučna" objašnjenja likantropije (a slično tome i veštičijeg leta) popularna u evropskim obrazovanim krugovima 19. veka, koja su se bazirala na zamišljenim sredstvima ili bolestima zahvaljujući kojima individue zaista *misle* da se transformišu u vukove (ili da lete) iako zapravo samo haluciniraju, prvenstveno imaju ishodište u potrebi da se evropska sujeverja na neki način "naučno" ili racionalno legitimišu i utemelje u stvarnosti, jer su u suprotnom odviše podsećala na sva ona evidentno pogrešna, iracionalna, neznabožačka i verovatno na inherentnoj rasnoj gluposti zasnovana verovanja najrazličitijih vanevropskih "divljaka".

U tom smislu, i sami narativi o vukodlacima i oni koji ih stvaraju se menjaju (Bourgault du Codray 2006). Iako su vukodlaci prisutni kako u folkloru, tako i u književnosti još od antičkih vremena, od 19. veka se javlja tendencija da o 'vukodlaštvu' odnosno likantropiji pišu razni "učenjaci opšte prakse"¹⁰ (kao i/koji postaju najraniji folkloristi). Međutim, dok su folklorne i književne priče o vukodlacima stavljale akcenat na magijsku dimenziju njihove transformacije, devetnaestovekovni učenjaci su, shvatajući 'bolest' kao vrlo ozbiljnu, realno postojeću pojavu (jer verovanje koje je toliko rašireno u Evropi mora imati nekakvu osnovu u realnosti), pokušavali da nađu racionalno objašnjenje za narative i strah od vukodlaka. Bez nepotrebnog ulaženja u detalje, mislim da je dovoljno reći da "scijentifikacija" vukodlaka i njihova "adaptacija" za doba razuma ima dugu tradiciju, i to tradiciju koja, što će se videti dalje u radu, zapravo samo premazuje tanak sloj bombastične "naučne" terminologije preko istih starih konceptualizacija.

Preokupacija granicama između životinjskog i ljudskog i strah od njihove poroznosti mogu se razumeti kao preokupacija granicama između prirode i kulture, koja se opet, sa svoje strane, kako neki autori tvrde (Cassidy & Mullin, eds. 2005; Lič 2002), može preneti na preokupaciju granicama između divljeg i pitomog. Naime, budući da "vukodlak" o kojem je u ovom radu reč nije ni u jednom trenutku definisan kao ljudsko biće, a da su novinski tekstovi koji o njemu govore evidentno zaokupljeni granicama između, konkretno, pasa i vukova, pozajmljujući iz studija ljudsko-životinjskih odnosa, osloniću se na ideju koju predlaže Rebeka Kasidi (Cassidy 2005) – da je domestikacija koncept analogan kulturi¹¹, te da domestikovani živi svet u simboličkim konstelacijama pripada domenu kulture. U tom smislu mislim da je moguće ustvrditi da 'psi' o kojima se govori u novinskim tekstovima koji će biti analizirani mogu stajati *umesto ljudi*, budući da je odnos pitomo : divlje analogan odnosu kultura : priroda, ali zapravo i ljudsko : životinjsko. Ovo ne znači da su psi isto što i ljudi¹², već samo da, u odnosu na vukove, nedvosmisleno pripadaju sferi ljudskog. Pored toga, mislim da je u samoj strukturi pričanja o tamnavskom vukodlaku prisutna ista ona vrsta racionalizacije koja je ranije pomenuta – pas je taman toliko udaljen od čoveka da "mutant" postane plauzibilan kao dvojno biće, a da ipak ne bude baš sasvim iracionalan, kakav bi bio "mutant" čoveka i vuka.

¹⁰ Jedan ovakav učenjak bio je i Sebin Bering-Guld čija je "Knjiga o vukodlacima" prvi put objavljena 1865. godine i dugo predstavljala drugim piscima uzor i osnovni izvor informacija o likantropiji iako je sam Bering-Guld rad bazirao na spisma ranijih autora (Bourgault du Codray 2006,17). Autori koji su koristili Bering-Guldovu knjigu kao izvor su, između ostalih, bili Bram Stoker i Edvard Tajlor. "Knjiga o vukodlacima" je na srpskom jeziku objavljena 2010. godine.

¹¹ I to u onom smislu u kojem koren reči 'kultura' označava proces kultivisanja.

¹² A za polemike o tome da ljudi jesu domestikovana vrsta videti Mullin (2005).

Slučaj tamnavskog vukodlaka

Kao što je ranije naznačeno, građa za ovaj rad sastoji se iz članaka o "tamnavskom vukodlaku" koji su izlazili u srpskim dnevnim listovima *Politika*, *Blic* i *Kurir* tokom juna 2005. godine. Jedan tekst (*Politika*, 6. jun) objavljen je pre, a tri teksta (*Politika*, *Blic* i *Kurir*, 21. jun), nakon hvatanja misteriozne zveri. Nasuprot očekivanjima, struktura novinskih priča pre i nakon hvatanja "vukodlaka" ne razlikuje se gotovo uopšte, a objašnjenja "vukodlakovog" ponašanja i porekla data su u oba slučaja u folklornom ključu. Interesantno je napomenuti da, iako tekstovi objavljeni 21. juna (uz fotografiju "osumnjičene životinje") akcentat stavljaju na 'racionalna' objašnjenja, ostavljen je prostor i za ranije interpretacije koje su davali oštećeni seljaci ili prosto meštani sela koja je "vukodlak" pohodio.

"Od 16. maja do 2. juna 2005. godine nepoznata "zver" je zaklala 29, a povredila 24 ovce i jednu kravu." (*Politika*, 6. jun 2005. godine)

Kao sela koja su bila na udaru "vukodlaka" pominju se Tulari, Banjani i Novaci. U svim slučajevima napadi su se dešavali noću, a napadnute životinje po rečima seljaka nisu bile pojedene već im je ispijena krv kroz dve rane na vratu.¹³ U tekstu iz *Politike* koji je objavljen pre hvatanja misteriozne životinje, navodi se kako krivac ne može biti ni pas ni vuk, već je to "nešto podivljalo", mešanac odnosno 'mutant' psa i vuka, "zver odbegla iz napuštenih ugljenokopa", ili čak, po kazivanju jednog dečaka koje prenosi *Politika*, "preistorijska životinja koja se pojavila iz nečijeg bunara".

Politika u izdanju od 6. juna takođe daje i "naučno" objašnjenje ovog fenomena koje na kraju članka dolazi kao svojevrsan komentar na izlaganja seljaka. Tako Milorad Ćirilović, autor članka, kaže:

"Postoji naučno objašnjenje šta bi moglo biti pojava koja opседа Tamnavu. Zove se "vampirizam". Neki ljudi, ali i životinje koje jednom osete ukus krvi, imaju potrebu da to ponove. Postaju zavisni od nekog sastojka u krvi. Kod ljudi je ova vrsta ponašanja manijakalna, a kod životinja, bar u Tamnavi, još nedovoljno ispitana. Tako bi, prema naučnim tezama, i banjanske džukele mogle biti vampiri. Kako su prvi put okusile krv, kako su se na to "navukle" – nije poznato. Kao ni to da li će se "koljač" pojaviti opet."

Ćirilovićevo "naučno objašnjenje" neodoljivo podseća na objašnjenje likantropije koje u uvodu svoje knjige, stočetrdeset godina ranije, daje Bering-Guld (2010, 14-15):

¹³ Što je klasična holivudska reprezentacija posledica napada vampira. Teško da bi anatomija vilice bilo koje evropske životinjske vrste dozvolila sisanje krvi kroz dve rane na vratu.

"Videće se da pod velom mitologije leži jedna čvrsta realnost, da u jednom maglovitom praznovjerju ima i određene istine. Pokazaću da se ta istina sastoji u tome da je u neka stvorenja usađena unutrašnja čežnja za krvlju, sputana pod običnim okolnostima, ali koja ponekad izbija, praćena halucinacijom, i koja u većini slučajeva vodi ka kanibalizmu."¹⁴

Kako kaže autorka Šantal Burgo du Kodrej: "Ukratko, tekstovi o vukodlacima nikada nisu bili potpuno oslobođeni romantičarskog osećanja začudnosti i gotskog horora koje su naučna objašnjenja tako energično pokušavala da razveju." (Bourgault du Codray 2006, 39, moj prevod). U tom smislu, "vampirizam" iz *Politike* se ne razlikuje bitno od "usađene želje za krvlju" o kojoj govori Bering-Guld, a ni jedno ni drugo se, zapravo, ne razlikuju bitno od "veštičarenja" kojim Azande objašnjavaju pad ambara. A pretenzije koje navedena dva teksta imaju na davanje "naučnog objašnjenja" reflektuju duh vremena u kojem nastaju, a da zapravo ništa *ne objašnjavaju*.

Za "tamnavskog vukodlaka" se takođe u gotovo svim analiziranim tekstovima navodi kako "leti s kraja na kraj Tamnave", ulazi u zatvorene torove kroz otvore veličine paklice cigareta (u jednom tekstu je to 10x10cm), plaši pse koji su protiv njega nemoćni, i kao što je već navedeno, svojim žrtvama sisa krv.

Prema navedenim člancima, na Spasovdan¹⁵ je organizovana hajka na vukodlaka koja nije urodila plodom. Prema podacima iz *Politike*, *Kurira* i *Blica*, "vukodlak" je konačno dolijao 19. juna kada je jednu životinju, koja je navodno odgovarala opisu, izvesni Vlada Marjanović iz Tulara ubio iz puške, dok je drugu vilama ranio Zlaja Sitarica. Međutim, kao što je već rečeno, sa hvatanjem 'zveri' ne prestaju nadnaravne teorije o njenom poreklu, niti su objašnjenja išta manje mitološka.

Da bih pokazala mitsku strukturu narativa o tamnavskom vukodlaku, raščlaniću tekstove na nekoliko elemenata.

Poreklo 'vukodlaka':

- došao je iz napuštenih ugljenkopa/ izašao je iz bunara/doplivao preko Save
- mešanac vučjaka i vučice ili šire psa i vuka, opisan kao 'mutant'
- "naučno" objašnjenje – "vampirizam"
- "nešto *podivljalo*"

Natprirodne osobine vukodlaka:

- leti s kraja na kraj Tamnave
- ulazi u zatvorene torove
- pije krv svojim žrtvama

¹⁴ Bering-Guld govori o klasičnim, ljudskim vukodlacima.

¹⁵ Prema "Rečniku slovenske mitologije", period između Božića i Spasovdana naziva se "vučji dani" i to je vreme kada su vampiri i vukodlaci posebno opasni.

Vreme i prostor delovanja:

- Noć
- Životinjski prostor (koji se nalazi unutar ljudskog prostora)

Analiza*Poreklo*

Prvi skup priča o poreklu vukodlaka, onaj koji to poreklo smešta u fizički prostor, izrazito je mitski. Toposi koji se javljaju u sve tri varijante (napušteni ugljenkopi, bunar i mesto negde preko reke) konzistentni su sa kulturnim predstavama o granicama "onog sveta". Kako kaže Edmund Lič:

'Drugi svet' može biti iznad neba, ispod mora, u planinama, u šumi, s druge strane zaliva, iza pustinje. Jedino što se o njemu može uopšteno reći jeste da on *nije* ovde ni sada! ... Ali bar donekle, opozicija "ovaj svet (fizičkog znanja)" – "drugi svet (metafizičkog verovanja)" skoro uvek brka se sa opozicijama kao što su "čovjek/životinja", "pitom/divlji", "kultura/priroda"... (Lič 2002, 108-109, kurziv u originalu).

U tom smislu, napušteni ugljenkopi odgovaraju pećinama koje su neretko u mitovima simboličke kapije prema 'drugom svetu', a činjenica da su ove konkretne "kapije" načinili ljudi (te da pripadaju domenu kulture) biva na neki način prenebregnuta time što su ugljenkopi napušteni (odnosno, nedostatkom ljudskog prisustva, prepušteni prirodi). S tim u vezi mislim da bi se moglo čak reći da je njihova napuštenost jedna gotovo *moralna* osobina. U kontekstu popularnih predstava o tranzicionoj propasti srpske privrede, napušteni ugljenkopi se mogu razumeti kao svojevrsni posmrtni ostaci ranijeg načina života koji je u folklornoj misli sentimentalizovan i povezan s idejama o boljoj prošlosti (Antonijević 2009). A, kao što je ranije navedeno, ako se rituali i tabui smrti ne ispoštuju kako treba – odnosno, ako socijum ne 'procesuirá' smrt na valjan način, te pokojnika preskoči kakva životinja – iz tog simboličkog mešanja prirode i (zapostavljene, *napuštene*) kulture rađaju se vampiri.

Bunari, opet, zbog svoje veze sa 'podzemljem' i vodom predstavljaju moguće kapije 'donjeg sveta', a voda kao granica svetova igra značajnu ulogu i u trećem iz ovog seta narativa o "vukodlakovom" poreklu koji kaže da je on "doplivao preko Save", ne postavljajući pitanje *šta se zapravo nalazi sa druge strane* – to je, po svemu sudeći pitanje koje se ne postavlja jer Sava u ovom slučaju igra ulogu horizonta spoznaje iza kojeg se (kako u geografskom, tako i u simboličkom smislu) ne nalazi ništa opažljivo. To je ivica

sveta, a s druge strane su, kako su to elegantno objašnjavale antičke i sred-njovekovne geografske karte – čudovišta.

Drugi skup priča o poreklu "vukodlaka" bavi se njegovom telesnom supstan-com i određuje ga kao *mutanta*, mešanca vučice i vučjaka, ili šire vuka i psa.

Mislim da upotreba reči 'mutant' u njenom folklornom značenju ('mešanac') da bi se označila nepoznata životinja može imati objašnjenje u strahu ili, približnije, nelagodi koju ovdašnja populacija oseća prema novim naučnim dostignućima kao što su kloniranje i genetske modifikacije organiza-ma i negativnom predznaku koji ove prakse imaju u javnom diskursu. Bez želje da insinuiram da tamnavski zemljoradnici razmišljaju o kloniranju i no-vim dostignućima genetike na svakodnevnoj bazi, moja teza je da je upravo delimično poznavanje tih stvari i pozajmica bombastičnih termina kao što su "mutacije" i "mutanti", njihova reinterpetacija i uklapanje u folklornu sliku sveta u (radikalno) drugačijem značenju, te, s druge strane, želja novinara koji su tekstove pisali da zvuče obrazovanije, naučno utemeljenije i verodostojnije prouzrokuju upotrebu ovih termina. Ukratko – označavajući za nešto što je ne-poznato (u ovom slučaju biće koje pije krv stoci) uzima se iz diskursa koji je jednako nepoznat, ali zvuči "naučno" (isti je slučaj sa "vampirizmom" kao 'naučnim' objašnjenjem o kome će biti reči kasnije). Činjenica je, pak, da je najčešće 'objašnjenje' da se radi o mešancu psa i vuka daleko indikativnija u smislu mitske strukture narativa o vukodlaku.

Naime, koncepcije o divljem i pitomom (koje se, ultimativno, mogu svesti na koncepcije o prirodi i kulturi) fundamentalne su za razumevanje ovog 'objašnjenja'. U ovakvom sistemu klasifikacije, vuk pripada kategoriji divljeg tj. prirodnog, dok je pas deo pitomog odnosno kulturnog. Nezavisno od toga da li se hipotetičko sjedinjenje psa i vuka desilo u neodređenoj divljini, ili u kavezu "nepoznatog vlasnika iz susednog sela Vrelo", ishod je isti.

Vuk je po definiciji štetočina, on napada i ubija ovce, ali ih i jede. Pas je po definiciji branitelj, on čuva ovce od vuka i ne jede ih. Dok je vuk utelovljenje opasne, haotične i štetne prirode u simboličkom smislu, i zapravo, vinovnik materijalne štete u bukvalnom smislu, ovčarski pas je, na neki način, 'produžena ruka' čoveka i njegove *pastoralne moći* (Pandian 2008, 88-94), do-datni par očiju koji čoveku pomaže da čuva i kontroliše stoku.

U situaciji kada se pojavi štetočina koja ubija ovce, ali ih ne jede, klasifika-cija biva narušena. Budući da su vuk i pas kao 'integralne' vrste sa dobro utvrđenim mestima u sistemu klasifikacije strukturalno nemoguće kao vinov-nici štete o kojoj se radi (stoka je ubijena, ali nije pojedena), nameće se zaključak da se radi o mešancu ove dve vrste. Ovakva životinja nalazi se na granici svetova, na margini klasifikacije, i tako dolazi do cirkularne definicije koja kaže da vukodlak ubija stoku a ne jede je zato što je vukodlak (odnosno mešanac), a da je, ujedno vukodlak *vukodlak* zato što ubija stoku a ne jede je.

	Vuk (priroda)	Vukodlak	Pas (kultura)
Ubija stoku	+	+	-
Ne ubija stoku	-	-	+
Jede stoku	+	-	-
Ne jede stoku	-	+	+

"Naučno" objašnjenje koje nudi Milorad Ćirilović, novinar *Politike* u tekstu od 6. juna 2005. navodi kako moguć uzrok štete mogu biti životinje zaražene "vampirizmom" – bolešću koja podrazumeva "zavisnost od nekog sastojka u krvi". Da li se novinar zavatlava ili ne, ostaje nejasno¹⁶, ali ovo objašnjenje odstupa od mitske matrice utoliko što se, za razliku od prethodno navedenih koja se zapravo bave pitanjem *šta rade psi a šta vukovi*, bavi pitanjem zašto je ubijenoj stoci popijena krv. Poput devetnaestovekovnih učenjaka, Ćirilović pokušava da pronađe ishodište vukodlaka u opažljivoj realnosti. Racionalizujući tj. racionalni pristup novinara postavlja ovo pitanje (doduše daje sumanut, ali ipak logički dosledan odgovor), dok folklorna teorija o mešancu već podrazumeva odgovor. Aberantnost vukodlaka, njegova pozicija na granici svetova i margini klasifikacije jeste, kao što je već napomenuto, uzork i objašnjenje svih njegovih dela. Cirkularnost definicije mitskoj misli ne predstavlja problem. Iza spoznajnog horizonta ove logike samo se nalazi još čudovišta.

Poslednje u nizu 'objašnjenja' kaže kako se radi o "nečem *podivljalom*". Koriste se neodređene zamenice kao 'to' i 'ono', a na biće se referira kao na 'nešto'. Ovo tumačenje takođe kaže kako ovo biće ne može biti ni pas ni vuk, ali ne eksplicira tezu o mešancu tj. mutantu. Takođe, insistira se na tome da se ne radi o divljoj životinji (divlje životinje, kao i domaće, imaju nekakav opseg delatnosti u folklornoj klasifikaciji, a ponašanje 'ovoga' prevazilazi taj opseg na jedan zastrašujuć način), već o *nečem podivljalom*, dakle biću koje je strašnije od divljeg, biću koje je bilo pitomo ali je *podivljalo*. Kao i napušteni ugljenkopi ovo biće je marginalno i odgovara mitskom obrascu utoliko što reflektuje strahote prepuštanja prirodi, ali i implicira postojanje *krivice* ili markar, moralne odgovornosti *čoveka* koji je dopustio da *domaća* životinja, koja od njega zavisi, isklizne izvan njegovog *kultivišućeg*, pripitomljujućeg uticaja i kontrole, i odmetne se u divljinu gde, puštena s metaforičkog lanca i nesnađena na margini svetova, postaje nešto opasnije čak i od divljih životinja.

¹⁶ Doduše, tekst u *Politici* je praćen karikaturom koja predstavlja "vukodlaka" kako su ga meštani opisali, koji stoji u čašici tečnosti koja, po svemu sudeći, predstavlja rakiju – moćno opojno sredstvo koje može izazvati halucinacije.

Ukratko, za sve ponuđene priče o poreklu (izuzev one koju daje novinar *Politike*, budući da je pitanje koje on postavlja različito) može se reći da imaju mitski karakter. Neočekivanu i neobjašnjivu štetu one objašnjavaju stvarajući biće kome je u "opisu radnog mesta" da pravi takvu štetu. To biće je marginalno što mu daje neobična i zastrašujuća svojstva, ali ono (kao i njegova 'racionalizovana' varijanta) razrešava dilemu.

Natprirodna svojstva

Natprirodna svojstva vukodlaka, koja se najčešće pominju u tekstovima, jesu letenje s kraja na kraj Tamnave, ulaženje u zatvorene torove i pijenje krvi. Smatram da je ove elemente moguće tretirati zajedno i da je opravdano svrstati ih sve pod etiketu 'natprirodna svojstva'. Letenje, pijenje krvi i ulaženje kroz najmanje moguće otvore su, prema "Srpskom mitološkom rečniku" sve osobine vampira, kao i to da se od vampira psi plaše, što je još jedan motiv prisutan u novinskim tekstovima. U tom smislu, moglo bi se reći da meštani tamnavskog okruga svom vukodlaku pripisuju osobine koje su davno 'kodifikovane' i pripisane vampirima i vukodlacima u tradicionalnoj kulturi, ali "nafileovane" holivudskim sadržajem poput 'dve rane na vratu' o kojima je bilo reči ranije. Tako, današnje 'novo' mitsko biće dobija "reciklirane" natprirodne osobine folkornih čudovišta sa primesom pop-kulturne monstruoznosti, premazano tankim filmom "naučnosti".

Vreme i prostor delovanja

U svim tekstovima navodi se da "tamnavski vukodlak" deluje noću. On ulazi u torove u gluvo doba dok svi spavaju i za sobom ostavlja pustoš. Noć je u srpskoj tradicionalnoj kulturi upravo i konceptualizovana kao vreme delovanja opasnih i štetnih sila (Bratić 1993), vreme u kome je moć društva ograničena ili gotovo sasvim suspendovana. U pričama "vukodlak" deluje isključivo u prostoru rezervisanom za životinje¹⁷, gde noću "tumbara", da bi na kraju bio ulovljen onda kada napadne čoveka u dvorištu ispred kuće – ljudskom prostoru. Koliko je ovo značajno ili ne za interpretaciju priče (ili priča) u celini o "tamnavskom vukodlaku" nije najjasnije budući da, onog trenutka kada jedan "vukodlak" biva uhvaćen a drugi ubijen, narativ kao da puca na dva dela. Tako s jedne strane stoji detaljan, racionalan izveštaj o tome ko je i kako ulovio odnosno ubio opasnu zver, dok se s druge strane neometano go-

¹⁷ O posebnim pravilima koja se odnose na 'životinjski prostor' u ljudskim nastambama piše Burdije (1999).

milaju teorije o mutantima i mešancima. U tom smislu, hvatanje odnosno ubistvo "vukodlaka" (koji, zapravo, više liči na mladog vučjaka) koje se događa u realnom svetu, kao ni činjenica da je stvarno pričinjena velika materijalna šteta gotovo uopšte ne 'ugrožavaju život' mita. Kao reakcija na hvatanje odnosno ubistvo štetocine među meštanima se javljaju teorije o tome da ih ima još, i postavlja se pitanje vrlo nalik onome koje postavljaju Azande kada na nekoga padne ambar – zašto vukodlak *baš naša* sela da napadne? Odgovor ostaje nepoznat.

Završna razmatranja

Može se reći da dramatičan događaj kakav je iznenadni pomor stoke koji se dogodio krajem maja i početkom juna 2005. godine u selima tamnavskog okruga stvara plodno tle za nastanak različitih fantastičnih objašnjenja. Budući da je čovek u konstelaciji odnosa koji su inherentni stočarstvu kao praksi pozicioniran ne samo kao korisnik već i kao čuvar i zaštitnik (Pandian 2008), njegova nemogućnost da zaštiti svoja grla unutar domaćeg prostora ("vukodlak" ulazi u torove) stvara neprijatnu diskrepancu između onoga što je očekivano: pastoralni mir u kojem čovek mirno spava u kući, stoka mirno spava u toru, a psi kao produžena ruka svojih vlasnika vode računa o granicama, i onoga što je realnost: pomor stoke unutar torova. U procepu između očekivanog i neočekivanog nastaju čudovišta. "Tamnavski vukodlak" u određenom smislu predstavlja čudovišno utelovljenje neispunjenja implicitne *moralne obaveze* čoveka prema domaćim životinjama. Narativi o "tamnavskom vukodlaku" i njegovom poreklu koji su objavljivani u srpskoj dnevnoj štampi tokom juna 2005. upravo ukazuju na to, sledeći pritom mitski obrazac.

"Vukodlak" o kojem je u tekstovima reč, međutim, za razliku od tradicionalnih, ali i pop-kulturnih, holivudskih vukodlaka, nije konceptualizovan kao čovek koji se magijskim sredstvima preobražava u čudovišnog vuka. Na tragu duge 'tradicije' racionalizovanja i stvaranja "naučnih" objašnjenja za postojanje vukodlaka, o kojima u knjizi *The Curse of the Werewolf: Fantasy, Horror and the Beast Within* piše autorka Chantal Bourgault du Codray (2006), žitelji tamnavskog kraja, kao i novinari koji prenose njihove priče, pokušavaju da racionalno, "naučno" objasne pretpostavljeno misteriozno biće i njegovo postojanje koristeći se terminima pozajmljenim iz naučnog diskursa, ali prilagođenim za lokalne potrebe. Iako "tamnavski vukodlak", kako se vidi iz prenesenih priča lokalnog stanovništva, poseduje sve atribute i dela u skladu s onime što se očekuje od vampira/vukodlaka kakvog zamišlja narodna tradicija – "stvor iz Tamnave" biva objašnjavan i konceptualizovan kao ("naučno" plauzibilniji) 'mutant'. U nekom smislu, on je *prirodna* a ne *natprirodna* abominacija.

Međutim, iako na prvi pogled značajno drugačiji, poput svojih tradicionalnih i pop-kulturnih ekvivalenata i "tamnavski vukodlak" utelovljuje kulturne preokupacije granicama koje su često *raison d'être* raznih monstuoznih bića popularne imaginacije (Fernandez-Armesto 2004; Bourgault du Codray 2006; Leach 1964, 39 i naročito Ritvo 1998, 131-178). Definisana kao mešanac psa i vuka koji samim svojim postojanjem dovodi u pitanje poredak i jasno zacrtane granice između kategorija kulture i prirode, pitomog i divljeg, te ljudskog i životinjskog, "tamnavski vukodlak" u srži je jednako mitološki (i, zahvaljujući svojoj dvojnoj prirodi, jednako monstuozan) koliko i njegovi prethodnici, a matrica je u sva tri slučaja ista. U bandićevskom smislu, *zli fatum* koji obeležava "tamnavskog vukodlaka" je upravo njegova dvojna, od suprotnosti smešana priroda.

U radu *Appearances of Beasts and Mystery-Cats in France*, autorka Veronique Champion-Vincent (1992) navodi niz slučajeva pojavljivanja različitih velikih (ponekad sasvim egzotičnih) predatora (posebno mačaka) u Francuskoj od '70-tih do '90-tih godina 20. veka. Neki od narativa koje autorka predstavlja imali su uporište u realnosti budući da se ponekad zaista dešavalo da velike mačke pobegnu iz zooloških vrtova i pojave se u francuskim selima. Drugu vrstu narativa, koji nisu bili bazirani na dokumentovanim realnim događajima, autorka je interpretirala kroz prizmu straha od povratka divljine u slabo naseljena područja. Analiza je pokazala da je isti taj strah do određene mere prisutan i u pričama o "tamnavskom vukodlaku". Bilo da se radi o "napuštenim ugljenokopima" kao mestu porekla ili "nečem podivljalom" kao 'definiciji' bića, motiv povratka divljine u fizička i metaforička područja koja su jednom bila kulturno osvojena, ali usled promene načina života ljudi polako klize nazad ka divljini, jeste važan motiv u ovim pričama.

Tako, u najširem smislu, narativi o "tamnavskom vukodlaku", onako kako su preneseni u štampi, upozoravaju na opasnosti prelaženja granica i mešanja kategorija uopšte, ali govore i o opasnostima zanemarivanja. Zanemarivanja mesta kao što su ugljenkopi, i naročito, bića – domaćih životinja koje zavise od ljudi, kao psi ili stoka.

Kako bilo, za "tamnavskim vukodlakom" ostaje stvarna materijalna šteta.

Literatura

- Antonijević, D. 2009. Poraženi od sistema: struktura i značenje ličnih priča o gubitnicima tranzicije, u: *Etnoantropološki problemi*, n.s. 4 (3): 47-65.
- Agapkina, T.A. et al. (ur) 2001. *Slovenska mitologija – enciklopedijski rečnik*, Beograd: Zepter Book World.
- Bandić, D. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: XX vek.
- Bourgault du Codrey, C. 2006. *The Curse of the Werewolf: Fantasy, Horror and the Beast Within*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Bratić, D. 1993. *Gluvo doba: Predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Beograd: XX vek.

- Burdije, P. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Campion-Vincent, V. 1992. Appearances of Beasts and Mystery-Cats in France. *Folklore* 103 (2): 160-183.
- Cassidy, R. and Mullin, M. 2005. *Where the Wild Things Are Now: Domestication Reconsidered*. Oxford: Berg.
- Cassidy, R. 2005. "Domestication Reconsidered". U *Where the Wild Things Are Now: Domestication Reconsidered*, Cassidy, R. And Mullin, M. 2005. Oxford: Berg.
- Daglas, M. 2001. *Čisto i opasno*. Beograd: XX vek.
- Đorđević, T. 1953. Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju. *Srpski etnografski zbornik LXVI*. Beograd: Srpska akademija nauka.
- Fernandez-Armesto, F. 2004. *So you think you're human? A Brief History of Humankind*. Oxford: Oxford University Press.
- Isaacs, A. *et al.* (eds). 1996. *Oxford Concise Dictionary of Science*, New York: Oxford University Press.
- Kulišić, Š. *et al.* (ur.). 1970. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit.
- Leach, E. 1964. "Anthropological aspects of language: animal categories and verbal abuse". U *New Directions in the Study of Language*, Lenneberg, E.H. (ed.). Cambridge: MIT Press.
- Lič, E. 2002. *Kultura i komunikacija*. Beograd: XX vek.
- Mullin, M. 1999. Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships. *Annual Review of Anthropology* 28: 201-224.
- Pandian, A. 2008. Pastoral Power in the Postcolony: On the Biopolitics of the Criminal Animal in South India. *Cultural Anthropology* 3 (1): 85-117.
- Ritvo, H. 1987. *The Animal Estate: the English and Other Creatures in Victorian England*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ritvo, H. 1998. *The Platypus and the Mermaid and Other Figments of the Classifying Imagination*. Cambridge: Harvard University Press.

Izvori

- "Hajka na vukodlaka" u: *Politika*, 6.6.2005.
- "Ulovljen 'vukodlak'" u: *Politika*, 21.6.2005.
- "Stvor iz Tamnave" u: *Kurir*, 21.6.2005.
- "Mešanac vučijaka i vučice tamanio stoku" u: *Blic*, 21.6.2005.
- Bering-Guld, S. 2010. *Knjiga o vukodlacima*. Beograd: Tisa.

Filmografija

- Teen Wolf* (1985, 2011)
- The Wolfman* (1941, 2010)
- Underworld* (2003)
- Underworld: Evolution* (2006)
- Underworld: Rise of the Lycans* (2009)
- Underworld: Awakening* (2012)
- Wolf* (1994)

Sonja Žakula

Ethnographic Institute SASA, Belgrade

What Makes a Contemporary Werewolf?
The Semiological Analysis of Articles about
the "Werewolf of Tamnava County"

The paper offers a semiological analysis of narratives about the "werewolf of Tamnava County" which were published in Serbian daily newspapers in June 2005. I will attempt to show the ways in which the folk appropriation of terms from scientific discourse is used to lend legitimacy to stories about the mysterious pest, and how this kind of speech about werewolves is nothing new. Narratives about the "werewolf of Tamnava County" will be broken down to their constitutive elements which will be interpreted singularly. Finally, the paper will offer a number of possible interpretations of the function these narratives hold within the specific context of human-animal relations in which they are created.

Key words: mutant, folk interpretations, the werewolf of Tamnava county, semiological analysis

Qu'est-ce qu'aujourd'hui un loup-garou?
Analyse sémiologique des textes sur
"le loup-garou de Tamnava"

Dans cet article est proposée l'analyse sémiologique des récits sur le "loup-garou de Tamnava", publiés dans la presse hebdomadaire serbe au cours du mois de juin 2005. Je tenterai de montrer comment l'appropriation folklorique des termes empruntés au discours scientifique est utilisée pour assurer une légitimité aux récits sur le prédateur mystérieux, puis qu'une telle sorte de discours sur les loups-garous n'a rien de neuf. Les récits sur le "loup-garou de Tamnava" seront décomposés en éléments qui seront interprétés séparément, pour qu'enfin soient proposées plusieurs interprétations possibles de leur fonction dans le contexte spécifique des rapports entre les humains et les animaux, contexte dans lequel ces récits prennent naissance.

Mots clés: mutant, interprétation folklorique, le loup-garou de Tamnava, analyse sémiologique

Primljeno: Received: 20. 03. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for Publication: 10. 05. 2012.